

УДК 81'25

В.Б. ПРИХОДЬКО,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Луцького національного технічного університету*

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ

У статті йдеться про інтертекстуальність як перекладознавчу проблему. Розглядаються поняття інтертекстуальності та перекладу в діалогічному зв'язку. Окреслюється національний контекст інтертексту та визначаються конкретні способи його іншомовного відтворення.

Ключові слова: інтертекстуальність, текст, переклад, діалог, реалія, фразеологізм.

Однією з найактуальніших літературознавчих теорій сьогодення є теорія інтертекстуальності. А визнання багатьма дослідниками того факту, що проблема інтертекстуальності міцно пов'язана із проблемами рецепції та інтерпретації художнього тексту, зумовлює потребу її вивчення і в перекладознавчому аспекті. Питання відтворення інтертекстуальності в перекладі вже висвітлювалось в працях сучасних вітчизняних та зарубіжних учених, однак усі ці дослідження мають або загальнотеоретичний характер (Б. Хатім, І. Мейсон, П. Тороп, Г. Денисова, Л. Краснова), або містять окремі спостереження про перекладознавчий характер інтертекстуальності з огляду на *foreignization-domestication* / «очуження»-«одомашнення» (У. Еко, М. Гаспаров, А. Попович, Л. Оляндер) та про специфіку відтворення постмодерністської інтертекстуальності (Н. Нестерова, Л. Грек, В. Мірошниченко). Особливої уваги заслуговує книга Г. Денисової «У світі інтертексту: мова, пам'ять, переклад», що є дуже вагомим дослідженням феномену інтертекстуальності в широкому контексті. Як видно із назви, переклад також включений в дослідницьке поле автора, але ця проблема розглядається з точки зору трансльованості інтертекстуальних ознак оригіналу, його лінгвокультурної адаптації до умов приймаючого середовища. У зв'язку із цим аналізуються протилежні за своєю спрямованістю (автор – читач, читач – автор) методи перекладу. Питання полягає в тому, чи потрібно адаптувати інтертекстуальність оригіналу, тобто замінювати певні національні та індивідуальні інтертекстуальні знаки оригіналу іншими знаками, що зв'язують текст перекладу із текстами приймаючої культури. Або, користуючись «прийомом відчуження» (так його називає автор), зберегти культурну дистанцію між автором і читачем [4]. У такому ж ракурсі проблема інтертексту і перекладу розглядається і британськими дослідниками Б. Хатім та І. Мейсоном [11]. Однак необхідно зазначити, що, незважаючи на досить широке вивчення, дослідження інтертекстуальності як проблеми художнього перекладу все ще залишається актуальним і відкритим. Зокрема відсутні праці, де б розглядалась національно-культурна специфіка інтертекстуальності та її відтворення в іншомовному дискурсі. Тому назріла необхідність окреслити національний контекст інтертексту та визначити конкретні способи його іншомовного відтворення.

Проте на початку вважаємо за необхідне розглянути поєднання самих понять інтертекстуальності і перекладу.

Поняття «інтертекст», «інтертекстуальність», «діалогічність», безперечно, завоювали термінологічне гуманітарне поле. Однак, з огляду на таку популярність, немає й однозначності в тлумаченні цих термінів, а тому можна окреслити різні підходи для їхнього розуміння. Так, зокрема, Г. Денисова називає такі: 1) теорія, яка розуміє інтертекстуальність

як результат активної взаємодії різних лінгвокультурних кодів (Ю. Кристева, Р. Барт); 2) теорія, яка розглядає «сенс» тексту в традиціях герменевтики як взаємовідношення «текст – читач» (М. Ріффатерр); 3) теорія літератури, в якій історія літератури бачиться як результат відносин між окремими творами та системою літературних жанрів (Ж. Женетт) [4, с. 31].

Хоча поняття «інтертекст» пов'язують з Ю. Кристеву, проте цілком очевидно, що поняття інтертекстуальності безпосередньо пов'язане з бахтінським поняттям «чужого слова», яке зберігає наша пам'ять і «послужливо» пропонує нам його, коли ми думаємо, говоримо або пишемо. Саме М. Бахтін був першим, хто відзначив певну «вторинність» будь-якого тексту, висловлювання, слова, його «вплетення» в загальний текстовий «ланцюг». Для прикладу наведемо кілька його міркувань: «Кожне висловлювання повне відзвуків і відгомонів інших висловлювань, з якими воно пов'язане спільністю мовного спілкування» [2]; «Адже всяке конкретне слово (вислів) знаходить той предмет, на який воно спрямоване, завжди, так би мовити, вже обумовленим, оскарженим, оціненим, оповитим поволокою, що затемнює його, або, навпаки, світлом уже сказаних чужих слів про нього. Він облутаний і пронизаний загальними думками, точками зору, чужими цінностями, акцентами» [1, с. 89].

Однак якщо М. Бахтіну належить ідея інтертекстуальності (ідея, але не термін), то слуга Ю. Кристеві полягає в тому, що вона побачила (вчитала) цю ідею в бахтінських працях і побудувала з неї теорію міжтекстових відносин. Ю. Кристеві належить свого роду першість у «відкритті» Бахтіна, у визнанні наукової цінності його праць, які вона назвала «найяскравішою подією і однією з найбільш потужних спроб подолання формалізму». Зокрема у своєму дослідженні «Бахтін, слово, діалог і роман» вона писала: «Далекий від технічної строгості, характерної для лінгвістів, володіючи натхненною, а часом і просто пророчою манерою письма, Бахтін ставить корінні для сучасної структурної нарратології проблеми, що надає актуальності його текстам, до яких він приступив близько 40 років тому» [7, с. 427].

Аналізуючи бахтінську концепцію слова, його статус, французька дослідниця особливо підкреслює його «просторовість», вона називає це «просторовою концепцією поетичного функціонування мови». Також Ю. Кристева виділяє три виміри текстового простору: суб'єкт письма, одержувач і внеположні ним тексти. Всі названі «інстанції» перебувають у стані діалогу. Статус слова в такому випадку визначається і горизонтально (воно належить і суб'єкту письма, і його одержувачу), і вертикально (слово в тексті орієнтоване у відношенні до сукупності інших літературних текстів – більш ранніх і сучасних). При цьому одержувач виявляється включеним в дискурс тексту. «Він (читач – В.П.), так би мовити, зливається з тим іншим текстом, у відношенні до якого письменник пише свій власний текст, так що горизонтальна вісь (суб'єкт – одержувач) і вертикальна вісь (текст – контекст), врешті-решт, збігаються, виявляючи головне: **будь-яке слово (текст) є таким перетином двох слів (текстів), де можна прочитати щонайменше ще одне слово (текст)**» (виділено мною – В.П.) [7, с. 429]. З усіх теоретичних положень, що стосуються розуміння суті та статусу перекладу, виділимо головне: розширення самого поняття «переклад» спричинило переосмислення багатьох питань, пов'язаних із розумінням суті цього складного феномену. Були переглянуті такі дихотомії, як автор/перекладач, оригінал/переклад, первинність/вторинність оригіналу і перекладу. Переклад став розглядатися не лише як мовний, але й як культурний феномен (А. Лефевр, С. Баснет, А. Швейцер). Сформувався філософський (деконструктивістський і герменевтичний) підхід у дослідженні перекладу. На перший план виходять міжтекстові відносини оригіналу та перекладу. Розуміння перекладу як тексту, що залежить від оригіналу, змінюється уявленням про переклад як «нове життя» оригіналу. З'являється поняття «міжмовного простору», в якій і виходить переклад. Текст перекладу звільняється від «підпорядкування» оригіналу: він набуває статусу самостійного, «незалежного» тексту в приймаючій лінгвокультурі. У зв'язку з цим перекладач розглядається не як посередник, а як співавтор або навіть автор (Я. Рецкер, В. Комісаров).

Автор завжди перебуває в оточенні чужих текстів, які він поглинає або свідомо, або несвідомо. З цього ж інтертексту, тобто пам'яті, і бере автор складові свого «нового» тексту. Важливим є інтертекстуальний простір, в якому народжується текст оригіналу. Його

потрібно розглядати як результат належності автора до цього інтертекстуального простору. Відповідно, при аналізі тексту необхідно враховувати специфіку пам'яті автора, яка теж є інтертекстом (або, за визначенням Г. Денисової, «інтертекстуальною енциклопедією», якою позначалась «область культурної пам'яті, представлена певним набором текстів, який складає основу презумпції інтертекстуальності» [4, с. 148]), а також зв'язок цього тексту з іншими текстами, зокрема такими, що належать не тільки до індивідуального чи національного інтертекстуального простору, а й до глобального (універсального) інтертексту. Перекладач, на відміну від автора, повинен обов'язково бути зануреним не лише в універсальний, але й в обидва національні простори, один з яких належить оригіналу, інший – перекладу. Відповідно, його «інтертекстуальна енциклопедія» повинна бути багатшою, містити тексти, що належить не тільки до універсальної складової енциклопедії, але й тексти, що входять в обидві національні енциклопедії. Саме це дозволяє перекладачеві будувати певний культурний міст між двома інтертекстуальними просторами. Таким чином, переклад можна розглядати в термінах інтертекстуальності не лише як проблему збереження інтертекстуальних компонентів оригіналу в тексті перекладу, але й як поєднання інтертекстуальних просторів, якими є вихідна та приймаюча культури, а отже, і вихідний та перекладний тексти.

Незважаючи на те, що явище інтертекстуальності в цілому багатосторонньо досліджене, зауважимо, що національний аспект інтертекстуальності, на жаль, ще вивчено недостатньо. Дослідниками зазначалось, що національна інтертекстуальна енциклопедія представлена текстами національної культури, спільними для представників однієї лінгвокультурної спільноти [4, с. 148–150]. До таких текстів можемо віднести цитати, зокрема, фольклорні, алюзії (значною мірою теж фольклорні), ремінісценції, символіку та фразеологію. Національний контекст містять також інтергloseми – іншомовні елементи в художньому тексті, які А. Козачук виділяє як підвид інтертексту [6, с. 159]. Проте, на жаль, поза увагою науковців залишились слова-реалії, які є важливими компонентами соціально-історичного і національно-культурного дискурсу. Вважаємо за доцільне внести реалії до списку інтертекстуальних одиниць і розглядати їх як такі, що належать до **чужих слів чужого тексту**. Інтертекстуальність реалій несе в собі ментальну репрезентативність та має важливе значення як засіб вираження національної ідеї. Звідси й труднощі відтворення чи то «перекодування» таких національно ідентичних інтертекстів на іншомовному ґрунті.

Питання виявлення конкретних шляхів перекладу інтертекстуальних одиниць залишається досі відкритим. Серед запропонованих способів особливої уваги заслуговують ті, що враховують національну специфіку інтертексту. Так, Л. Грек слушно вважає, що інтертекстуальні одиниці, які належать до національної енциклопедії, доцільно перекладати шляхом точного відтворення лексичного матеріалу з коментарем або шляхом підбору функціонального аналога у культурі реципієнта [3, с. 5]. «Авторський переклад», запропонований А. Ладиненко, являє собою пояснення, органічно інтегроване до контексту [8, с. 247]. А. Козачук стверджує, що інтергloseма може бути передана як без змін, так і з різним ступенем трансформацій: транслітерацією або транскрипцією, додаванням контексту, авторським коментарем [6, с. 210]. Погоджуємось з усіма думками, однак спробуємо виокремити саме ті підходи, що допомагають найвиразніше розкрити національну ідентичність інтертексту, «дух» оригіналу. Отже, транскрипція (транслітерація), а також комбінована реномінація (транскрипція, доповнена примітками та поясненнями) найкраще підійде для передавання реалій-антропонімів та топонімів, тому що зберігається їх фонетична структура, автентичне звучання. Дескриптивна перифраза або авторський коментар полегшить сприйняття чужої культури іншомовному реципієнтові, а також збереже національну своєрідність оригіналу при передаванні побутових (одяг, їжа, освіта), військових та релігійних реалій. Також дескриптивна перифраза, контекстуальний переклад та пошук функціонального аналога в культурі реципієнта сприятимуть «одомашненню» чужого інтертексту – фольклорної цитати, алюзії, хоча й втрачаючи при цьому його національну специфіку. Щодо фразеологічних одиниць, то пошук функціонального аналога в культурі реципієнта або дослівне відтворення лексичного матеріалу (фразеологічне калькування) не лише не зменшить їх експресивності, але й вкаже на належність до іншого (чужого) культурного про-

стору. Вважаємо за необхідне додати ще один метод – **оказіональний** [9], який Р. Зорівчак визначає як фразеологічна калька-оказіоналізм [5]. Однак оказіональний фразеологічний переклад виходить за межі калькування і є індивідуально-авторським новотворенням чи нетрадиційним способом мовленнєвої актуалізації фразеологізму, в результаті чого маємо його творчу трансформацію та реалізацію. Можна з упевненістю стверджувати, що це – дуже вдалий спосіб адекватного відтворення емоційно-експресивної картини першотвору, його національно-культурної специфіки.

Насамкінець хотілося б зауважити, що, зважаючи на усі перелічені методи і шляхи відтворення інтертекстуальності в іншомовному дискурсі, не можна не погодитись із видатним італійським письменником і вченим У. Еко, який у своїй праці «*Mouse or Rat? Translation as Negotiation*» застерігає від дотримання жорстких критеріїв при перекладі інтертекстуальних одиниць і наголошує на окремому підході до кожного окремого випадку. Дослідник вважає, що перекладач сам повинен зважити, де опустити інтертекстуальну ланку задля кращого сприйняття тексту читачем, а де ризикнути поверховим розумінням заради її акцентуалізації [10, с. 121].

Список використаних джерел

1. Бахтин М.М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа / М.М. Бахтин / Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – С. 281–307.
2. Бахтин М.М. Автор и герой: к философским основам гуманитарных наук / М.М. Бахтин. – СПб.: Азбука, 2000. – 387 с.
3. Грек Л.В. Интертекстуальність як проблема перекладу (на матеріалі англomовних перекладів української постмодерністської прози) / Л.В. Грек: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2006. – 18 с.
4. Денисова Г.В. В мире интертекста: язык, память, перевод / Г.В. Денисова. – М.: Азбуковник, 2003. – 298 с.
5. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія / Р.П. Зорівчак. – Львів: Вища школа, 1983. – 176 с.
6. Козачук А. Передача інтергloseм в українсько-англійському художньому перекладі / А. Козачук // Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. – Черкаси: Черкаський нац.ун-т імені Богдана Хмельницького, 2014. – Вип. 19. – С. 209–213.
7. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева / Французская семиотика: от структурализма к постмодернизму. – М.: Прогресс, 2000. – С. 427–457.
8. Ладыненко А. Авторский перевод как разновидность интерпретации иноязычных вкраплений в художественном тексте / А. Ладыненко // Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: матеріали доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. А. Гудманяна, С. Сидоренка. – К.: Аграр Медіа Груп, 2013. – С. 245–248.
9. Приходько В. Проблеми іншомовної рецепції та інтерпретації фразеологізмів / В. Приходько // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Філологічні науки. – 2015. – № 1(9). – С. 176–181.
10. Eco, Umberto. *Mouse or Rat? Translation as Negotiation* / Umberto Eco. – London: Weidenfeld & Nicolson. – 2003. – 200 p.
11. Hatim B., Mason I. *Discourse and the Translator* / B. Hatim, I. Mason. – London: Longman, 1994. – 257 p.

References

1. Bakhtin, M.M. *Problema teksta v lingvistike, filologii i drugikh gumanitarnykh naukakh. Opyt filosofskogo analiza* [The problem of the text in linguistics, philology and other humanities. Experience of philosophical analysis]. *Estetika slovesnogo tvorchestva* [Aesthetics of verbal creativity]. Moscow, Iskusstvo Publ., 1979, pp. 281-307 (in Russian).
2. Bakhtin, M.M. *Avtor i geroi: k filosofskim osnovam gumanitarnykh nauk* [The author and the hero: to the philosophical foundations of the humanities]. St. Petersburg, Azbuka Publ., 2000, 387 p. (in Russian).

3. Hrek, L.V. *Intertekstualnist yak problema perekladu*. Avtoref. dys. kand. filol. nauk [Intertextuality as a problem of translation. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Kyiv, 2006, 18 p.
4. Denisova, G.V. *V mire interteksta: yazyk, pamiat, perevod* [In the world of intertext: language, memory, translation]. Moscow, Azbukovnik Publ., 2003, 298 p.
5. Zorivchak, R.P. *Fraseolohichna odyntsia yak perekladoznavcha katehoriia* [Phraseological unit as translation category]. Lviv, Vyscha shkola Publ., 1983, 176 p.
6. Kozachuk, A. *Peredacha interghlosem v ukrainsko-anhliiskomu khudozhniomu perekladi* [Transferring Interglossemes in Ukrainian-English Literary Translation]. *Movoznavchyi visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu. Zbirnyk naukovykh prats* [Linguistic Journal of Cherkassy National University. Collection of scientific papers], 2014, issue 19, pp. 209-213.
7. Kristeva, Yu. *Bakhtin, slovo, dialog i roman* [Bakhtin, Word, Dialogue and Novel]. *Frantsuzskaia semiotika: ot strukturalizma k postmodernizmu* [French semiotics: from structuralism to postmodernism]. Moscow, Progress Publ., 2000, pp. 427-457.
8. Ladynenko, A. *Avtorskii perevod kak raznovidnost interpretatsii inoiazychnykh vkraplenii v khudozhestvennom tekste* [Author's Translation as a Kind of Interpretation of Foreign Inclusions in Literary Text]. *Fakhovyi ta khudozhnii pereklad: teoriia, metodolohiia, praktyka: materialy dopovidei VI mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Professional and Literary Translation: Theory, Methodology, Practice: Materials of Reports of VI International Scientific Conference]. Kyiv, Agrar Media Grup Publ., 2013, pp. 245-248.
9. Prykhodko, V. *Problemy inshomovnoi retseptsii ta interpretatsii frazeolohizmiv* [Problems of Foreign Language Reception and Interpretation of Phraseology]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Filolohichni nauky* [Journal of Alfred Nobel Dnipro University. Philology], 2015, issue 1(9), pp. 176-181.
10. Eco, Umberto. *Mouse or Rat? Translation as Negotiation*. London, Weidenfeld & Nicolson Publ., 2003, 200 p.
11. Hatim, B., Mason I. *Discourse and the Translator*. London, Longman Publ., 1994, 257 p.

В статье идёт речь об интертекстуальности как переводоведческой проблеме. Рассматриваются понятия интертекстуальности и перевода в диалогической связи. Определяется национальный контекст интертекста и конкретные способы его иноязычного воспроизведения.

Ключевые слова: интертекстуальность, текст, перевод, диалог, реалия, фразеологизм.

The article deals with intertextuality as a translation problem. The concepts of intertextuality and translation are examined in a dialogue connection. The national context of intertext is defined and specific ways of its foreign language interpretation are determined.

Key words: intertextuality, text, translation, dialogue, realia, phraseology unit.

Одержано 3.12.2016